

Аліна Гончаренко

«ЧУЖИЙ» ТЕКСТ У КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОМУ ПАТЕРИКУ¹

DOI: 10.58407/litopis.230212

© А. Гончаренко, 2023. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6528-0873>

У статті розглянуто загальні способи включення чужого тексту до авторської розповіді в ключових структурних елементах Києво-Печерського патерика – посланнях Симона та Полікарпа. **Метою** дослідження стало виявлення в аналізованому тексті спеціальних засобів відмежування давньоруськими книжниками думок попередників. Застосовано **методи**: суцільної вибірки для виявлення ілюстративного матеріалу, зіставний метод для встановлення спільних та специфічних рис при аналізі звернень до першоджерел різними авторами Патерика, описовий – для інтерпретації мовного оформлення структури тексту, що поєднує «своє» та «чуже». **Новизна** праці полягає в тому, що на матеріалі оригінального патерикового тексту такі спостереження не проводилися. Опрацьований матеріал дозволив зробити **висновки**: в епоху середньовічного письменства залучення фрагментів із авторитетних джерел було обов'язковою умовою існування тексту, який претендував на широке визнання. Такими джерелами для Патерика закономірно стали Біблія та перекладна дидактична література. Встановлено, що елементи цих творів уводяться буквально або шляхом переповідання в новому тексті. У випадку відсутності маркування такі уривки зливаються з авторською розповіддю, оскільки змістовно доповнюють її. Покликання на попередників здійснюються описово. Чужі думки в пам'ятці часто нагадують посилання на усні висловлювання, які набувають рис прямої мови. Найчастотнішою формальною ознакою цитування є лексико-граматична – вживання формули 'дієслово говоріння + іменник (займенник) у називному відмінку' в препозиції. Спостерігаються також ознаки відділення чужого тексту на морфологічному, стилістичному рівнях. Патерик демонструє складні переплетіння різних способів включення засвоєних фрагментів у межах одного контексту.

Ключові слова: Києво-Печерський патерик, цитування, переказ, пряма мова, Біблія, перекладна література.

Києво-Печерський патерик – одна з найвідоміших писемних пам'яток середньовічної доби на теренах Східної Славії, що своєю появою утвердила патериковий жанр в українській літературі. Саме йому судилося стати «тим вічно відновлюваним, поширюваним, а з початком нашого друкарства – неустанно передруковуваним твором старого нашого письменства, “золотою книгою” українського письменного люду, джерелом його літературної утіхи і морального поучення»².

Унікальність Патерика полягає в його компілятивності, адже він увібрав у себе різножанрові тексти (традиційне та патерикові житія, елементи літописних оповідей, монастирського епосу, епістолярію), написані різними авторами (постриженниками Печерського монастиря) та в різний час (XI–XIII ст.). Початки твору знаходимо в статтях про Печерський монастир із Повісті временних літ і Київського літопису, а також у Житті преподобного Феодосія Печерського, яке певним чином, за твердженням архієпископа Ігоря Ісіченка, може вважатися прототекстом Києво-Печерського патерика³. Житіє Феодосія, Похвала йому, оповідання з літопису та деякі інші статті, що мають стосунок до Печерського монастиря, увійшли до складу Патерика згодом (але не пізніше XV ст.)⁴. Ядро твору складає листування Володимиро-Суздальського єпископа Симона та його духовного сина ченця Печерського монастиря Полікарпа. У їхніх посланнях наведено повчальні епізоди з

¹ Доповідь була виголошена під час міжнародного наукового круглого столу «Києво-Печерський патерик: джерела та контекст», який відбувся 25 листопада 2022 р. в м. Париж (Франція) у рамках днів франко-українських наукових досліджень і був приурочений до 800-річчя з часу створення цієї давньоукраїнської літературної пам'ятки. Організаторами заходу виступили: École pratique des hautes études (Paris) спільно з Інститутом історії України НАН України (Київ), Національним заповідником «Києво-Печерська лавра» (Київ) і Міжнародним інститутом афонської спадщини (Київ).

² Грушевський М.С. Історія української літератури. Київ-Львів, 1923, Т. III, кн. 3, ч. 1. С. 114.

³ Ісіченко І. Барокова рецепція персонажів Києво-Печерського патерика: Святі-письменники. *Chrzescijanskie swieta i swieci w zyciu duchowym Ukraincow na przelomie tysiacleci*. Kraków: Szwajpolt Fiol, 2001. P. 435.

⁴ Абрамович Д.І. Києво-Печерський патерик. Київ: Час, 1991. С. XII.

життя перших насельників згаданого монастиря. У такий спосіб автори намагалися донести до читача відомості про життя подвижників та навести практичні приклади для ченців.

Виразна дидактично-релігійна спрямованість пам'ятки зумовила залучення агіографами чужорідних текстових елементів, що водночас уводило її до загальнолітературного та ширше – загальнокультурного канону. У цьому зв'язку слід нагадати, що в тогочасній літературі панувало цілком відмінне від сучасного поняття авторства та плагиату: відсутнім було традиційне нині маркування дослівного фрагмента із зазначенням місця цитати, відбувалося злиття текстів у єдине ціле, де розпізнати засвоєні уривки ставало можливим лише за умови досконалого знання різних творів. Тому набуває актуальності питання про розрізнення «свого» й «чужого» для давньоруського книжника та можливість віднаходження в тексті спеціальних засобів відмежування ним думок попередників.

У мовній площині ключових структурних компонентів Києво-Печерського патерика – посланнях Симона та Полікарпа – засвідчено щонайменше 112 міжтекстових паралелей (46 та 66 відповідно). Уводючи елементи «чужого», автори Патерика апелюють до широкого кола джерел – Святого Письма та відомих на той час літературних творів аскетичного, настановчого змісту.

Релігійний характер аналізованої пам'ятки закономірно зумовив її тісну взаємодію з Біблією. За спостереженнями В.В. Гоголіної, зв'язки між цими текстами проявляються на різних рівнях: композиційному, персоналістичному, ідейно-тематичному, символічно-аллегоричному⁵. Серед засвоєних біблійних фрагментів помітні як старозавітні, так і новозавітні. І хоч вкраплення з Нового Завіту в тексті послань переважають кількісно, звернення до старозавітних тверджень також є непоодинокими. При цьому традиційно з-поміж канону текстів Старого Завіту Симон і Полікарп найчастіше обирають Псалтир – чи не найпопулярнішу в епоху руського Середньовіччя релігійну книгу. «Проймаючи своєю молитовною атмосферою духовне життя і напоюючи своїм образним світом книжність Київської Русі, Псалтир, – зауважує І. Ісіченко, – входить як стилетворчий фермент до переважної більшості тогочасних текстів»⁶. Проведене спостереження засвідчує, що старозавітні ідеї автори Патерика переважно відтворюють дослівно (чи майже дослівно), тоді як новозавітні вкраплення часто є завуальованими. Такий стан речей, імовірно, зумовлений тим, що хоч обидві біблійні частини й використовувалися досить активно в християнській догматиці, проте Старий Завіт частіше сприймався крізь призму новозавітного тексту, що часом потребувало його уточнення та тлумачення.

З-поміж літературних джерел у Патерику наявні звернення до популярних на той час перекладних святоотецьких творів, а також до оригінального письменства. Зокрема Симон виказує обізнаність із «Паренезисом» Єфрема Сирина, «Ліствицею» Івана Ліствичника, «Словом про розчулення душі» Євагрія, у його Посланні простежуються сліди візантійських патериків, зокрема Синайського патерика та *Vitae Patrum*, Житій Антонія та Феодосія Печерських. Полікарп натомість послуговується вужчим колом джерел: «Паренезисом» Єфрема Сирина, «Ліствицею» Івана Ліствичника, Прологом, Літописом Нестора, Життями Антонія та Феодосія Печерських. Варто зауважити, що книжники досить рідко відтворюють літературні фрагменти слово в слово. Здебільшого в тексті відгомін відомих творів проявляється крізь різні форми натяку на них чи своєрідний переказ.

Загалом можна сказати, що автори Патерика вдаються до декількох способів використання думок попередників та відображення їх у своєму творі. З одного боку, джерело вводиться чи буквально, чи шляхом переповідання в новий текст. Тоді авторська розповідь може обрамляти чужі думки або навпаки прототекст виступає в ролі змістового фону для викладу своїх ідей. Маркування засвоєних елементів при цьому не проводиться. «Своє» та «чуже» зливаються в структурі тексту настільки, що «чуже» сприймається за авторський текст. Виявити вкраплення з іншого твору можливо лише за умови знайомства з ним. Характерно, що автори вдаються до такого способу, здебільшого апелюючи до відомих епізодів з популярних на той час біблійних чи літературних джерел. Прикладом цьому може слугувати такий фрагмент епістолярної частини Симонового послання, який тісно перегукується з текстом «Паренезиса» Єфрема Сирина. Пор.: «**Братє! сѣд в безмолвіи, съверн ѹм свой и рыци к себѣ: о ѹбогыи иноче, нѣси ли мира оставилъ и по плоти роди-тель Господа ради? Аще же и зде, пришедъ на спасеніе, а не дѹховнаа твориши, и что ради в чернеческое имя облѣкся еси?»** (Послання Симона до Полікарпа) та «**Сѣдѹщю же ти въ безмолвїи въ кельи своен сверн си помысль рекъ къ сердцю своему,**

⁵ Гоголіна В.В. Поетика біблійного інтертексту у «Києво-Печерському патерику»: дис. канд. філол. наук: 10.01.01. Львів, 2019. 245 с.

⁶ Ісіченко І. Псалтир у літературному житті Київської Русі. *Історико-літературний журнал*. Одеса, 2005. № 11. С. 32.

⁷ Абрамович Д.І. Києво-Печерський патерик. С. 99.

человѣче нѣси ли оставилъ мира по плѣти родитель и дрѹгы и богатъство Господѹ послѣдшествоꙋщо. То кыи оꙋспѣхъ. Аще и сдѣ придет на спасенъе сопо-статная дѣлаши и сгѣршаши предѣ Господомъ. токмо въ праздно имя оболк-лѣся си...»⁸ (Паренезис).

Значною мірою Патерикові, як і решті давніх та сучасних творів, властиві покликання на попередників при використанні думок, узятих з інших текстів. «Чуже, – зауважує М.М. Пещак, – виступає в них як розрізнені текстотворчі факти для підтвердження своїх ідей або заперечення чи уточнення інших»⁹. При цьому називаються книга-джерело чи її автор, ім'я того, кому належить той чи інший вислів («по апостолу», «послушай блаженнаго Євварія», «но что пишеть блаженный Юанъ иже в Лѣствици», «рече Господь») або ж дається загальна характеристика прототексту («и се в книгах речено высть»). Своє та чуже в такий спосіб відокремлюються описово. Запозичені міркування переважно наводяться дослівно.

Важливою рисою аналізованого твору є те, що чужі думки в ньому часто мають вигляд послань на усні висловлювання. Тому цитати в тексті нагадують зразки прямої мови, яка відмежовується спеціальними лексико-граматичними засобами. Здебільшого авторський текст перед цитованим фрагментом, що є прямою мовою, закінчується дієсловом зі значенням говоріння. Вибір припадає на дієслова, що вимагають доповнення їх лексичного значення іменником (рідше – займенником) у називному відмінку. Серед найчастотніших дієслів говоріння у Патерику виступають аористні форми одиниці *ректи*: «К тѣм во **рече** Господь»¹⁰: «тако да просвѣтитъ свѣтъ вашъ предъ человекы, да видятъ добраа ваша дѣла и прославятъ Отца нашего, еже есть на небесѣхъ»¹¹ (Мат. 5:16); «...о ннхъ же **пророкъ рече**: “одебеле сердце людий сихъ, ѹшима тяжко слышаша”»¹² (Іс. 6:10); «**Рече** во **пророкъ Давидъ**: “исповѣм на ся безаконія моя Господеви, и тѣй отпꙋститъ нечестіе сердца моего”»¹³ (Псал. 31:5). Рідшим, але також частотним є дієслово *глаголати*: «И **Давидъ** во молится **глаголя**: “единого прошу ѹ Господа, того възыщꙋ, да живу въ домꙋ Господни вся дѣни живота моего, да ѹзрю красотꙋ Господню и посѣщаю церкве святыя Его”»¹⁴ (Псал. 26:4); «**Глаголетъ Господь**: “не привидѣте единого отъ сихъ малыхъ, яко ангели ихъ всегда видятъ лице Отца моего, иже есть на небесѣхъ”»¹⁵ (Мат. 18:10). У поодиноких випадках трапляються словформи дієслів *писати*, *слушати*: «**Послушай** блаженнаго **Євварія**: “мннхъ, аще сгѣршнтъ, праздника на земли не имать”»¹⁶; «**Не вѣрꙋещи** ли, окаянне, **написаному**: “никто же възметъ чести о совѣ, но званный отъ Бога”»¹⁷ (Псал. 114:5).

Форма *рече* як маркер слів автора водночас може уводитися всередину прямої мови. Такі випадки позначення цитати засвідчено в тексті винятково при відтворенні рядків, узятих зі Святого Письма: «Идѣже во, **рече**, два или три сгѣррани въ имя мое, тꙋ есмъ»¹⁸ (Мат. 18:20); «плакахꙋ во ся, **рече**, вмѣтающе сѣмена своа, сн о Христѣ ѹтѣшени бꙋдꙋтъ»¹⁹ (Псал. 125:5–6).

Зрідка, коли посилання робиться на біблійний текст, дієслово говоріння (чи інше) може пропускатися. Паспортизація засвоєного матеріалу за таких умов зводиться до називання джерела чи його автора: «по апостолу»: «аще ꙋбо ясте или піете, все въ славу Божию творите»²⁰ (1 Кор. 10: 31). Зазвичай внесенню подібного маркування передє ще одна цитата, атрибутована за допомогою словосполучення ‘дієслово говоріння + іменник (займенник) у називному відмінку’. Пор.: «...то не **глаголетъ** ли **Христосъ въ Євангеліи**: “сего ради оставитъ человекъ отца своего и матеръ и прилѣпится къ женѣ своей, и бꙋдетъ оба въ плоть єдинꙋ, ꙋже бо нѣсть два, но плоть єдина”. **Апостоль** же: “ꙋнеесть женитися, нежели раждизатися; вдовицамъ же велитъ второму браку причтатися”»²¹ (Мат. 19:5; 1 Кор. 7:9).

⁸ Абрамович Д.І. Киево-Печерський патерик. С. 219, прим. 99.

⁹ Пещак М.М. Развитие давньорусского і староукраїнського наукового тексту. Київ: Українознавство, 1994. С. 65.

¹⁰ Ілюстративний матеріал наведено із внесенням сучасної пунктуації за виданням Д.І. Абрамовича (1991).

¹¹ Абрамович Д.І. Киево-Печерський патерик. С. 110.

¹² Там само. С. 113.

¹³ Там само. С. 174.

¹⁴ Там само. С. 99.

¹⁵ Там само. С. 138.

¹⁶ Там само. С. 118.

¹⁷ Там само. С. 101.

¹⁸ Там само. С. 99.

¹⁹ Там само. С. 161.

²⁰ Там само. С. 100.

²¹ Там само. С. 144.

Авторський текст у Патерику часом відрізняється від прямої мови й на морфологічно-му рівні. Якщо у словах автора переважають дієслова теперішнього часу та третьої особи, то у прямій мові – дієслова наказового способу та другої особи: «**О нем же рече Моисей: “узрите животъ вашъ висящъ прямо очима вашима”**»²² (Второз. 28:66); «**Рече бо Господь: “не скривайте совѣ сокровища на земли, идѣже татіе подкопываютъ и крадутъ; скривайте же совѣ сокровище на небесѣхъ, идѣже ни тля тлѣтъ, ни татіе крадутъ”**»²³ (Луки 12: 33–34).

Розмежування між «своїм» та «чужим» текстом у Патерику при детальному спостереженні виявляється й у підборі мовно-стилістичних засобів. Хоч загалом мова пам'ятки є церковнослов'янською, у тексті трапляються питомі східнослов'янські риси. Утім, у фрагментах, які відтворюють біблійний чи аскетичний літературний прототекст, такі елементи є неприпустимими. Засвosenі уривки позбавлені описів побутових деталей, натомість мають морально-дидактичне спрямування. Зокрема, витриманий книжний стиль простежується в багатій на цитати, алюзії та ремінісценції епістолярній частині послання Симона, що містить настанови Полікарпові. Водночас текст коротких оповідей про життя чорноризців часто містить деталі історичного характеру, інформацію про господарську діяльність Печерського монастиря, що певною мірою виводить патерик із ряду пам'яток високого релігійного характеру.

У посланнях помітним є домінування препозитивних синтаксичних конструкцій із дієсловами говоріння. Уже сама така позиція налаштовує читача на пошук у наступному тексті чужих слів і відповідне їх сприймання. Постпозитивні маркування, приєднані за допомогою підрядного сполучника та вжиті винятково при переказуванні тексту попередніх джерел, є одиничними: «...и обрѣщешися мотыла ядый, **якоже въ Отчєхъ писано**»²⁴; «**Болєславъ, напрасно ѹмре, и бысть мятежъ великъ въ всєи Лядскон землѣ, и въставше людїе извѣша епископы своя и боляре своя, яко же в Лѣтописци повѣдаєтъ**»²⁵.

Використання в Патерику «чужого» тексту – доволі складне явище. Пам'ятка насичена рядами фрагментів запозиченого характеру в межах одного контексту. При цьому одночасно взаємодіють марковані та немарковані уривки, перекази та дослівні відтворення міркувань попередників. До прикладу, в епістолярній частині Симонового послання зазначено: «**Помысли, чадо, и больши сиѹ, како Господь нашъ смири себе, вывъ послѹшливъ до смерти своемѹ Отцю** (Філіп. 2:8); **досаждаєм** – не прещаше (1 Петр. 2:23), **слышася “въсь нмаши”** (Ів. 10:26), **по лицѹ бієм и заѹшаєм и оплеваем** – не гнѣвашєся, но и о распинающѹхъ его моляшєся (Лук. 23:34). **Тако и насъ научиль єсть: “молите бо, рече, за врагы ваша и добро творите ненавидящимъ васъ и благословите клєнѹщаа вы”** (Лук. 6:27–28)»²⁶. Тут поєднано 5 фрагментів із різних книг Нового Завіту: чотири з них повністю зливаються з авторським текстом і не розпізнаються без відповідної теологічної підготовки, останній епізод маркує словоформа *рече*, уведена всередину цитати. У Полікарповому тексті натрапляємо одразу на 7 старозавітних та новозавітних епізодів, серед яких спостерігається маркування всередині прямої мови, переказ однієї з біблійних притч, що включає в себе цитування слів героїні, препозитивне маркування за формулою 'дієслово говоріння + іменник (займенник) у називному відмінку', немарковане включення рядків зі Святого Письма, котрі зливаються з авторським текстом: «**Им же ве, рече, сѹдом сѹдите – сѹдиться вам, в ню же мѣрѹ мѣрите – възмѣрится вам** (Мат. 7:2). **Разѹмѣйте, опасно обидящїи притчно, речєннѹ Господєм, въ святѣмъ Єѹаггєліи, сѹдію немилостивого и вдовцию обидимѹю, кѣ немѹ же прихощашє часто и стѹжашє ємѹ, глаголющи: мѣсти мене от сѹперника моего** (Лук. 18:3). **Глаголю бо вам, яко сътворить Господь въскорѣ мєсть равом своим, тѣй бо рече: мнѣ мєсть и азъ отмѣщю** (Римл. 12:19). **Глаголетъ Господь: не приовидѣте единого от сиѹ малыхъ, яко ангєли ихъ всегда видятъ лице Отца моего, иже єсть на небесѣхъ** (Мат. 18:10). **Яко праведєнь Господь и правдѹ възлю-би, и праваа видѣ лице его** (Псал. 10:7). **Єже бо человекъ всѣтєтъ, то и пожнетъ** (Гал. 6:7). **Сицева гордымъ отмѣщенїа, им же Господь противигься, смиреннымъ же даєтъ благодать** (Притч. 3:34)»²⁷. Як бачимо, для авторів важливо максимально переконливо донести до читача певну думку, що й зумовлює підбір цитованих висловів. Такий

²² Абрамович Д.І. Києво-Печерський патерик. С. 107.

²³ Там само. С. 134.

²⁴ Там само. С. 100.

²⁵ Там само. С. 148.

²⁶ Там само. С. 100.

²⁷ Там само. С. 138.

підхід дозволяє творчо підійти до використання текстів попередників, створюючи з їхніх уривків новий цілісний текст, покликаний зафіксувати в мовній свідомості читача провідну ідею.

Отже, для авторів Києво-Печерського патерику – оригінальної пам'ятки релігійно-дидактичного змісту – посилання на думки попередників були важливою передумовою залучення новоствореного тексту до загальнолітературного та загальнокультурного канону. В аналізованому творі активно використано Святе Письмо, зразки перекладної візантійської святоотецької літератури, оригінальні літописні та агіографічні джерела, що свідчить про досконале знання цих пам'яток давньоруськими книжниками. Залучення елементів чужого тексту до авторської розповіді відбувається як шляхом переказування, натяку на прототекст, так і дослівного його відтворення. Найнадійнішою формальною ознакою використання елементів інших творів у Патерику є препозитивна конструкція дієслова говоріння (здебільшого *рекути*) та іменника чи займенника у називному відмінку.

References

- Hoholina, V.V. (2019). Poetyka bibliiного intertekstu u «Kvievo-Pecherskomu pateryku» [Poetics of the Bible Intertext in the «Kyiv-Pechersk Paterik»]. Lviv, Ukraine.
- Isichenko, I. (2001). Barokova retseptsiia personazhiv Kyievo-Pecherskoho pateryka: Sviati-pysmennyky [Baroque reception of characters of the Kyiv-Pechersk Patericon: Saints-writers]. *Chrzescijanskie swieta i swiecie w zvciu duchowym Ukraincow na przelomie tysiacleci*. Kraków, Poland.
- Isichenko, I. (2005). Psaltir u literaturnomu zhytti Kyivskoi Rusi [Psalter in the literary life of Kyivan Rus]. *Istoryko-literaturnyi zhurnal*, 11. P. 30–43.
- Peshchak, M.M. (1994). Rozvytok davnoruskoho i staroukrainskoho naukovohto tekstu [Development of Old Rus and Old Ukrainian scientific text]. Kyiv, Ukraine.

Гончаренко Аліна Володимирівна – кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України (вул. Грушевського, 4, м. Київ, 01001, Україна).

Honcharenko Alina – candidate of philology, junior researcher of the O.O. Potebnia Institute of linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine (4 Hrushevskiy Str., Kyiv, 01001, Ukraine).

E-mail: goncharenko.al.v@gmail.com

«ALIEN» TEXT IN THE KYIV-PECHERSK PATERICON

The article examines the general ways of including a borrowed text into the author's narrative in the key structural elements of the Kiev-Pechersk Patericon – the letters of Simon and Polycarp. **The purpose of the study** was to identify in the analyzed text special means of distinguishing thoughts of the early scribes and those of their ancestors. The continuous sampling **method** was used to identify illustrative material, the comparative **method** was used to establish common and specific features in the analysis of references to primary sources by various authors of Patericon, the descriptive **method** was used to interpret the linguist-tic design of the text structure that combines «own» and «alien». **The novelty of the work** lies in the fact that no such observations have been made on the material of the original Patericon text. The processed material made it possible to draw the following **conclusions**. In the era of medieval writing, the inclusion of fragments from authoritative sources was a necessary condition for the existence of a text that claimed to be widely recognized. Such sources for Patericon naturally became the Bible and translated didactic literature. It is established that elements of these works are included literally or by retelling in the new text. In the absence of marking, such passages merge with the author's story, as they meaningfully supplement it. References to earlier authors are made descriptively. The opinions of others in the memorabilia often remind us of references to oral statements that takes on the features of direct speech. The most frequent formal sign of citation is the lexical-grammatical one – the use of the formula «verb of speech + noun (pro-noun) in the nominative case» in the preposition. There are also signs of separation of someone else's text on the morphological and stylistic levels. Patericon demonstrates a complex interweaving of different ways of incorporating borrowed fragments into the same context.

Key words: Kyiv-Pechersk Patericon, citation, retelling, direct speech, Bible, translated literature.

Дата подання: 4 квітня 2023 р.

Дата затвердження до друку: 10 травня 2023 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Гончаренко, А. «Чужий» текст у Києво-Печерському патерику. *Сіверянський літопис*. 2023. № 2. С. 113–117. DOI: 10.58407/litopis.230212.

Цитування за стандартом APA

Honcharenko, A. (2023). «Chuzhyi» tekst u Kyievo-Pecherskomu pateryku [«Alien» text in the Kyiv-Pechersk Paterikon]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 2, P. 113–117. DOI: 10.58407/litopis.230212.